

**AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ƏDƏBİYYATIN
TƏDRİSİ METODİKASI
МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ
METHODS OF TEACHING
AZERBAIJANI LANGUAGE AND LITERATURE**

UOT 372.8

Aygün Rahil qızı Əzizova

Salyan şəhər 2 nömrəli tam orta məktəbin Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimi
<https://orcid.org/0009-0004-8953-6561>

**AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ƏDƏBİYYATI DƏRSLƏRİNDƏ
PROBLEM ƏSASLI TƏLİMİN YARADILMASI VƏ ONUN MƏNİYYƏTİ**

Айгюн Рахиль гызы Азизова

*учитель Азербайджанского языка и литературы
полной средней школы №2 города Сальяны*

**СОЗДАНИЕ И СУЩНОСТЬ ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ
НА УРОКАХ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ**

Aygun Rahil Azizova

*the teacher of Azerbaijani language and literature
of secondary school No. 2 in Salyan city*

**CREATION OF PROBLEM-BASED LEARNING IN AZERBAIJAN LANGUAGE
AND LITERATURE LESSONS AND ITS ESSENCE**

Xülasə. Tədrisə problemlı yanaşma təhsil prosesinin bütün mərhələlərində məktəblilərin biliklərini mənimsəmə şüurunu və gücünü artırmaq, uşaqların təfəkkürünü inkişaf etdirmək, ətrafdakı reallığa öz fəal münasibətini inkişaf etdirmək üçün böyük potensiala malikdir. Problem əsalı öyrənmə və ya problemin həlli aktı yeni öyrənmə üsulu deyil. Tarix boyu Problemlı Tədris Strategiyasının primitiv nümunələrini görmək mümkündür. Aristoteldən başlayaraq, Sokrata qədər uzanan bir istifadə yolu diqqətimizi çəkir. Sokrat ilk çağda bu üsuldan ən səmərəli şəkildə istifadə etmişdir. Problem əsaslı öyrənmə, problemin həllini gətirdiyi üçün yüksək səviyyəli zehni bacarıqlar tələb edən öyrənmə nəzəriyyəsidir.

Açar sözlər: *problemlı təlim, motivasiya, maraq, şagird, problem əsaslı öyrənmə, bacarıq, vərdiş, ziddiyyət*

Резюме. Проблемный подход в обучении создает большие возможности для повышения осознанности и способности усваивать знания школьников на всех этапах образовательного процесса. Он также способствует формированию мышления детей, развивает их активное отношение к окружающей действительности. Проблемное обучение, или акт решения проблем, не является новым способом обучения. На протяжении всей истории можно увидеть примитивные примеры стратегии проблемно-ориентированного обучения. Начиная с Аристотеля и заканчивая Сократом, наше внимание привлекает способ употребления. Сократ наиболее эффективно использовал этот метод в ранние века. Проблемное обучение — это теория обучения, которая требует умственных навыков высокого уровня, поскольку предполагает решение проблем.

Ключевые слова: *проблемное обучение, мотивация, интерес, ученик, обучение на основе проблемы, умение, навык, противоречие*

Summary. The problem-based approach to teaching has a great potential to increase the awareness and power of acquiring knowledge of schoolchildren at all stages of the educational process, to develop children's thinking, to develop their active attitude to the surrounding reality. Problem-based learning, or the act of problem solving, is not a new way of learning. Throughout history, primitive examples of the Problem-Based Learning Strategy can be seen. Starting from Aristotle and extending to Socrates, a way of usage draws our attention. Socrates used this method most effectively in the early ages. Problem-based learning is a learning theory that requires high-level mental skills because it involves problem solving.

Key words: *problem-based learning, motivation, interest, learner, problem-based learning, skill, habit, conflict*

Problemlə təlim – “zəhni əməliyyatların məntiqi (təhlil, ümumiləşdirmə və s.) və şagirdlərin axtarış fəaliyyətinin qanunauyğunluqları (problemlə vəziyyət, idrak marağı, ehtiyac) nəzərə alınmaqla qurulan təlim və təlim üsullarının tətbiqi qaydaları sistemidir. Ona görə də bu, hər şeydən çox şagirdin təfəkkür qabiliyyətinin inkişafını, əqidəsinin formalaşmasını təmin edir. Problemlə təlimin mahiyyəti müəllimin məktəblilərin təlim-tərbiyə işində problemlə situasiyaları təşkil etməsindən və təhsil problemlərini, tapşırıqlarını və suallarını həll etməklə yeni biliklərin əldə edilməsində onların idrak fəaliyyətini idarə etməsindən ibarətdir. Bu bilik əldə etmək üçün axtarış yoludur. Tədrisə problemlə yanaşma təhsil prosesinin bütün mərhələlərində şagirdlərin biliklərini mənimsəmə şüurunu və gücünü artırmaq, onların təfəkkürünü inkişaf etdirmək, ətrafdakı reallığa öz fəal münasibətini inkişaf etdirmək üçün böyük potensiala malikdir.

Problemlə öyrənmənin məqsədləri aşağıdakılardır:

1. Şagirdlərin təfəkkür və yaradıcılıq bacarıqlarının inkişafı;
2. Şagirdlərin fəal axtarış və müstəqil problem həlli yolu ilə əldə etdikləri bilik və bacarıqları mənimsəməsi, nəticədə bu bilik və bacarıqlar ənənəvi təlimdən daha güclüdür;
3. Şagirdlərdə qeyri-standart problemləri görə, yarada və həll edə bilən fəal yaradıcı şəxsiyyətin yetişdirilməsi;
4. Təhsilin bütün iştirakçılarının motivasiyasının öyrənilməsi, əldə edilmiş bilikləri yeniləmək, möhkəmləndirmək və ümumiləşdirmək bacarığı, yeni biliklərin müstəqil qurulması;
5. Müzakirə mədəniyyətinin mənimsənilməsinə, öz dəyər mühakimələrini ifadə etmək və öz nöqteyi-nəzərini mübahisə etmək bacarığına, təhsil fəaliyyətinin özünü qiymətləndirmə və

özünü təhlil etmə bacarıqlarının formalaşmasına kömək etmək və problemə vahid baxış yaratmaq.

6. Müstəqil fəaliyyət bacarıqlarının, kollektiv iş bacarıqlarının, kollektiv icmanın inkişafı.

Problemlə təlim zamanı müəllim şagirdlərin tədris və idrak fəaliyyətini elə təşkil edir ki, faktların təhlili əsasında onlar təhsil çətinliklərini müstəqil həll etməyə, nəticə və ümumiləşdirmələr aparmağa, qaydalar formalaşdırmağa, əldə etdikləri bilikləri tətbiq etməyə çalışsınlar. Bəzi hallarda müəllim yalnız şagirdlərin marağını oyatmaqla yanaşı, problemi və ya tapşırığını özü həll edir, digərlərində isə onların həlli üçün uşaqların müstəqil işinə rəhbərlik edir. Nəticədə məktəblilərdə zəhni fəaliyyət, biliklərin ötürülməsi, diqqət, təxəyyül, iradə, fərziyyələr irəli sürmək və sübut etməklə müstəqil bilik əldə etmək və əqli fəaliyyətin yeni yollarını tapmaq bacarığı formalaşır.

Lev Tolstoy deyirdi: “Bilik yalnız yaddaşla deyil, düşüncələrinin səyi ilə əldə edildikdə bilikdir”.

Problemlə təlimdə şagirdlər problemlə situasiyada müəllimin izahatını qavramaqla, öyrəndiklərini müstəqil təhlil etməklə, fərziyyələr irəli sürməklə və onları sübut etməklə, habelə onların düzgünlüyünü yoxlamaqla təhsil problemlərini formalaşdırır və həll etməklə bilik və zəhni fəaliyyət metodlarına yiyələnirlər.

Hazırda problemlə təlim təhsilin məzmununda, yeni dərsləklərdə və kurikulumlarda öz əksini tapır. Azərbaycan dili və ədəbiyyatı fənni üzrə müasir dərsləklər şagirdlərin düşünərək oxumaq, dərsləklərlə müstəqil işləmək bacarığını inkişaf etdirmək üçün mühüm vasitədir, problemlə suallar və tapşırıqlar mənbəyidir.

Dərsləklə işləyərkən şagirdlərin idrak müstəqilliyini inkişaf etdirmək üçün onlara məndəki əsas, vacib şeyləri vurğulamağı öyrətmək mütləqdir. Materialı çeşidləmək, məlumat və problemlə

suallara cavab vermək, plan, tezislər, qeydlər tərtib etmək. Məktəblilərə əqli inkişafına, onların idrak müstəqilliyinin formalaşmasına kömək edən və müstəqil işin təhsil prosesində yeri genişləndikcə getdikcə daha çox zəruri olan özünü idarə etməyi və özünü yoxlamağı öyrətmək çox vacibdir.

Problemləli vəziyyətdə şagirdin məhsuldar idrak fəaliyyətinin müəyyən bir ardıcılığı vardır: Problemləli vəziyyət – problem – onun həlli yollarının tapılması – problemin həlli.

Problemləli vəziyyətin yaranmasından problemin həllinə qədər zehni hərəkətlərin tam dövrü bir neçə mərhələdən ibarətdir:

1. problemləli bir vəziyyətin ortaya çıxması;
2. çətinliyin mahiyyətini dərk etmək və problemin formalaşdırılması;
3. təxmin etmək və ya fərziyyələr irəli sürməklə və fərziyyəni əsaslandırmaq yolu ilə həll yolu tapmaq;
4. hipotezin sübutu;
5. problemin həllinin düzgünlüyünün yoxlanılması.

Problemləli vəziyyətlərin yaradılması üçün bir çox metodik üsullar var:

- müəllim şagirdləri ziddiyyətə gətirir və onları özləri həll etmək üçün bir yol tapmağa dəvət edir;
- praktik fəaliyyətdə ziddiyyətlərlə üzləşir;
- eyni məsələyə fərqli baxışlar təqdim edir;
- sinfi fenomeni müxtəlif mövqelərdən nəzərdən keçirməyə dəvət edir;
- şagirdləri situasiyalardan müqayisə, ümumiləşdirmə, nəticə çıxarmağa, faktları müqayisə etməyə həvəsləndirir;
- ümumiləşdirmə, əsaslandırma, konkretləşdirmə, əsaslandırmanın məntiqi üçün konkret suallar qoyur;
- problemləli nəzəri və praktiki vəzifələri müəyyən edir.

Dərslərimdə problemləli vəziyyətlər yaratmaq üçün aşağıdakı üsullardan istifadə edirəm:

- Şagirdləri ziddiyyətə gətirirəm və onları həll etmək üçün bir yol tapmağa dəvət edirəm;
- Şagirdləri situasiyadan müqayisə, ümumiləşdirmə, nəticə çıxarmağa, faktları müqayisə etməyə;
- Ümumiləşdirmə, əsaslandırma, dəqiqləşdirmə, əsaslandırma məntiqi üçün xüsusi suallar verirəm;
- Mətn əsasında tədqiqat tapşırıqları verirəm.

Beləliklə, məsələn, Azərbaycan dili dərslərində yeni materialı izah edərkən mən şagirdlərin qarşısına problem qoyuram, şagirdlərlə birlikdə bu problemin həlli alqoritmi hazırlanır, bundan sonra şagirdlər müstəqil olaraq düzgün həll yollarını axtarır və seçimlərini qiymətləndirirlər. Materialın problemləli təqdimatı, şagirdləri onlar üçün mümkün həll yollarının tapılmasına cəlb etməklə, onların fəallığını daim artırır, biliklərin daha yaxşı mənimsənilməsinə və praktiki tətbiqinə kömək edir.

Problemləli vəziyyətlərin yaradılması qaydaları:

1. Problemləli vəziyyət yaratmaq üçün şagirdlərə praktiki və ya nəzəri tapşırıq verilməlidir ki, onun həyata keçirilməsi yeni biliklərin kəşf edilməsini və yeni bacarıqların mənimsənilməsinə tələb edir, burada ümumi qanunauyğunluqdan, ümumi fəaliyyət üsulundan və ya fəaliyyətin həyata keçirilməsinin ümumi şərtlərindən danışmaq olar.

2. Tapşırıq şagirdin intellektual imkanlarına uyğun olmalıdır. Problemləli tapşırıqın çətinlik dərəcəsi tədris materialının yenilik səviyyəsindən və onun ümumiləşdirmə dərəcəsi ilə əlaqəlidir.

3. Öyrənilən material izah edilməzdən əvvəl problem tapşırığı verilir.

4. Eyni problemləli vəziyyətə müxtəlif növ tapşırıqlar ola bilər.

5. Müəllim şagirdə verilən praktiki tapşırığı yerinə yetirməməsinin səbəblərini və ya müəyyən faktların ona izah edilməsinin mümkünsüzlüyünü göstərməklə çox çətin problemləli situasiyaya rəhbərlik edir.

Problemin aktuallığı. İlk növbədə mövzunun aktuallığını üzə çıxarmaq, öyrənilməsi zərurətini mərkəz mövqeyə gətirmək üçün problemləli vəziyyətin yaradılması əsasdır. Problemləli vəziyyətin gərginlik dərəcəsi müəllimin fantaziyasından, şagirdlərlə ünsiyyət qurmaq bacarığından, vəziyyətdən çıxmaq üçün maneəvər etmə cəhdlərinin çevikliyindən, sərbəstliyindən, işgüzarlığından və s. şəxsi amillərdən asılıdır.

Problemin elmi yeniliyi. Cəmiyyətin müasir inkişaf mərhələsində təhsil izahlı və illüstrativ üsullardan kənara çıxaraq yeni yanaşmalar axtarır. Yaradıcı təfəkkürün inkişafı və müəllim və şagirdin subyekt-subyekt münasibətindən irəli gələn şüurlu fəaliyyət kimi təfəkkür mədəniyyətinin formalaşdırılması kimi pedaqoji vəzifələr ön plandadır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Motivasiya yaradarkən müəllimin məqsədi şagirdlərin idrakı

fəallığını artırmaq, tədris olunan fənnə və öyrəniləcək dərsin məzmununa maraq yaratmaq, şagirdin müstəqil tədqiqat və axtarış aparmaq üçün açılan imkanı qiymətləndirmək həvəsini oyatmaqdır.

Ədəbiyyat:

1. Ümumtəhsil səviyyəsində yeni dövlət proqramları (kurikulumları). – Bakı, 2013
2. Əlizadə Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. – Bakı: Pedaqogika, – 2004.
3. İntegrativ kurikulum: Mahiyyəti və nümunələr. Müəllimlər üçün vəsait (müəllif qrupu). – Bakı, 2005 (İREX təşkilatının xətti ilə).
4. H. Araslı. Azərbaycan ədəbiyyatı: Tarixi və problemləri. – Bakı: Bilik nəşriyyatı, – 1991.
5. Məmmədzadə, R.H. Təhsildə keyfiyyət aparıcı istiqamətlərdən biri kimi / R.H. Məmmədzadə. – Bakı: Müəllim, – 2010.

E-mail: ezizoovaaygun@mail.ru

Rəyçilər: *ped.ü.fəls.dok., dos. A.X. Hacıyev,*
ped.ü.fəls.dok. Ə.Ə. Gərayev

Redaksiyaya daxil olub: 17.11.2023